

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פסח, תשס"ח
מספר 753מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הנשים שעל שפת היאור*

אחת האמירות של חז"ל קושרת בין הנשים והגאולה: "דרש רבי עקיבא בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים" (יל"ש תהילים רמז תשצה) או "דרש רבא בזכות נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ממצרים" (שם שיה"ש רמז תתקצג). ויש מי שנותן בידי הנשים כוח לחולל כל גאולה: "ואין הדורות נגאלים אלא בזכות נשים צדקניות שבדור" (מדרש זוטא רות [בוכר] פרשה ד). הסיפור על ישראל במצרים מתחיל באזכור נשים אחדות. מי היו נשות ישראל ונשות מצרים בפרשת היאור?

נשות ישראל – שתיים מהן הוזכרו בשמן, הלוא הן המיילדות העבריות שפרה ופועה (שמ' א: טו); ואילו מי שילדה את משה נקראה "בת לוי" (שמ' ב: א), ומי שניצבה להשגחה על אחיה הזעיר הייתה "אחתו" (שמ' ב: ד) והכתוב לא נקב בשמן. רק בפרק ו' אנו למדים ששם אמו של משה - יוכבד (כ) ובפרק ט"ו אנו קוראים ששם אחות אהרון - מרים (כ). ורק בספר במדבר, בפרשת "פינחס", נאמרים לנו הפרטים כולם: "ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי... ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחתם" (כו:נט).

הנשים המצריות אף הן לא הוזכרו בשמן: בתייה! מוצגת לנו כ"בת פרעה" ועמה נערותיה (שמ' ב:ה). ומי הייתה אמתה, זו שהצילה את משה מן היאור?²

כל הנשים הנזכרות כאן עקפו את צו ההשמדה של פרעה מלך מצרים, כל אחת על פי דרכה ודרגתה, על פי אפשרויותיה וחכמתה הנשית והיצירתית.

וכי למה דווקא שפרה ופועה הוזכרו בשמן³ וגם זכו על מעשיהן בשכר מאת הקב"ה: "וייטב א-להים למיילדת... ויעש להם בתים" (שמ' א: כ-כא)?⁴ סבורים אנו שהסיבה היא שהן לא חששו להתעמת פנים אל פנים עם פרעה מלך מצרים הכול-יכול, ולמרות סכנת המוות שריחפה על ראשיהן הן מסרו לפרעה חוות דעת אמיצה, מקצועית, "אובייקטיבית" ומנומקת היטב על האופן העצמאי של תהליך הלידה אצל נשות ישראל. ויתרה מזו: הן השוו בין נשות ישראל לנשות מצרים בשבח חוזקן של הראשונות ובגנות חולשתן של היולדות המצריות.⁵ הן הצילו אפוא ממוות אכזרי ובטוח מאות (או אולי אלפי) ילדים ממין זכר שזה עתה נולדו. שתי מיילדות אלו לא נתנו את ידן לרצח של תינוקות בני יומם – בני עמם. ייתכן מאוד שבשל כך הוזכרו בשמן וזכו להטבות מפליגות מיד ה'. אבל שאר שלוש הנשים, הנפשות הפועלות – יוכבד, מרים ובת פרעה, עשו כולן למען "ילד אחד, בן יחיד", בבחינת case study, במשמעות של פיקוח נפש.⁶

מעניין מה הייתה תגובתו של פרעה: הוא הניח שבמקום שתי המיילדות העבריות הוא יוכל לגייס למלאכת הרצח את כל בני עמו, ובוודאי את הגברים שביניהם. "ויצו פרעה לכל עמו לאמר: כל הבן הילוד

* רשימה צנועה זו מוקדשת לזכר אמי הצדקת, חנה-אלישבע קרליבך לבית פרויס, ושלוש אחיותיי הצעירות - רות, נעמי ושרה שנהרגו על קידוש ה' ביער ביקרניקי ליד ריגה, בח' בניסן תש"ב. יהי זכרן לברכה לנו.

1 בתייה: "ואלה בני בתייה בת פרעה" (דבה"א ד: יח).

2 ייתכן שאחת הנערות היא "האמה", ראו להלן.

3 על פי שמות רבה (וילנא א, יג) היו אלה יוכבד ומרים, אלא שלפי הפשט אפשר להבין שמדובר במיילדות מקצועיות. הייתכן שפרעה הזמין את מרים, שמלאו לה רק חמש שנים, כמיילדת מקצועית? על פי אותו מקור, יוכבד אף טענה כנגד פרעה שכעס על מרים: "תינוקת היא ואינה יודעת כלום".

4 ורש"י על אתר פירש את הדבר כ"בתי כהונה ולויה ומלכות שקרוין בתים... כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים".

5 "כי לא כנשים המצריות העבריות כי חיות המה, בטרם תבוא אלהן המילדת וילדו" (שמ' א: יט).

6 לפי הכתוב הרי טרם ידעו אז על ייעודו הגדול של משה לעתיד.

היארה תשליכהו" (שמ' א:כב). כלומר תכנון אנונימי של רצח המוני, שבבוא היום לא יהויב איש לתת את הדין ולקחת אחריות על רצח תינוקות יהודים. אלא שלנו נראה שהתלהבות המצרים והיענותם למבצע הרצח לא הייתה גורפת, אולי משום שתהליך הרצח נראה למצרי הממוצע מסובך מדי. יש למצוא מי עומדת ללדת ומי עומד להיוולד (בן או בת). מכל מקום, איננו קוראים, שהיאור "שרץ" נערים-תינוקות, נהפוך הוא: בני ישראל שחיו בקרבת המצרים הם ששרצו ורבו, עד שהמצרים קצו מפניהם (שם ז, יב). כמה בנים נולדו בשעבוד מצרים מאז צו ההשליכה ליאור ועד להולדת משה ומציאתו? התורה אינה נוקבת מספר כלשהו, לא במדויק ולא באומדן. לפי הערכתנו הספרותית (ולא המספרית), ודאי שנולדו לא מעט ילדים זכרים, שהרי לאחר כמה שנים יצאו בני ישראל ממצרים ברוב עם. אמנם לא התקיים מפקד אוכלוסין, אך כתוב שבין יוצאי מצרים היו "כשש מאות אלף רגלי הגברים, לבד מִטָּף" (שמ' יב:לז). רובם או כולם נולדו בשנות הגזרה.

נשאלת השאלה מה זכותה של יוכבד? היא הסכימה להביא (עוד) ילד לעולם, מלבד בתה מרים ובנה אהרון, שנולד שלוש שנים לפני משה, לפני גזרת פרעה (על פי שמ' ז:ז). לפי המדרש (סוטה יב ע"א; שמ"ר א, כה) דמות המפתח הייתה מרים. היא היא ששכנעה את אביה לחזור בו מפרישתו מאשתו יוכבד והוסיפה שדווקא בשעה זו יש להדגיש את חשיבות היסוד המשפחתי במשמעו האמיתי: הולדת ילדים.⁷ ואכן יוכבד הציגה את הריונה קבל עם ועדה על מנת לעודד זוגות צעירים נוספים להביא עוד ילדים לעולם כצו השעה. היה דרוש אומץ לצעד הפגנתי זה: להיראות בעת כזאת כשכרסה בין שיניה. היא נטלה על עצמה סיכון לא קטן, וייתכן מאד שבעקבות צעדה האמיץ הרו עוד נשים רבות, וילדו בנים ובנות (שם).

וכל הנולדים הרכים לאן נעלמו? ביאור? אין זה סביר. כי מי ילך להתרחץ ביאור, אם הוא שורץ ח"ו המוני תינוקות טובעים?!⁸ ואולי בת פרעה הלכה בליווי נערותיה רק באמתלה להתרחץ, אך לאמיתו של דבר ביקשה לחקור ולחפש מה קרה לצו האכזרי של אביה?

נראה שבתוך מימיו העמוקים של היאור אכן לא נראה אפילו תינוק עברי אחד. היכן אם כן הסתתרו התינוקות והילדים הקטנים? על פי המדרש עמדה להם סייעתא דשמיא (אליהו רבה [איש שלום] פרשה ח): באותה שעה אמר הקב"ה למלאכי השרת, לאותה שעה יצרת אתכם, רדו מלפני וראו בניי חביבי בני אברהם יצחק ויעקב שמשליכין אותן בנהר, ירדו מלפניו מבוהלין ועומדין במים עד ארכובותיהן ומקבלין בני ישראל ומניחין אותן כלפי סלעין, והקב"ה מוציא דדים מן הסלעים ומניקין אותן, שנאמר ויניקהו דבש מסלע וגו' (דב' לב:יג).

ויוכבד? אחרי שילדה בן, היא מילאה למראית עין בלבד את צו פרעה, אלא שעידנה אותו. ראשית, היא החייתה את הילד שלושה חודשים בהצפינה אותו בביתה. שנית, היא לא השליכה את הילד למימי היאור⁹ אלא הניחה אותו על שפת היאור, בין קני הסוף – לא גלוי לעין כול אלא בתוך תיבה שנבנתה על פי כל כללי הבריאות הנדרשת לתינוק – נראה ולא נראה, כאילו לתעתע את המחפש.

בת פרעה ירדה לרחוץ על היאור, ואילו נערותיה נזהרו להישאר על יד היאור (שמ' ב:ה). אולי חשבה למצוא לפחות ילד-תינוק אחד ולהצילו, ואז גילתה את התיבה. אין הדעת נותנת שהיא חשבה למצוא בתיבה זו מטמון של כסף וזהב, כאשר ציוותה על נערותיה להביא לה את התיבה. נראה שנערותיה לא מיהרו למלא אחר ציוויה-בקשתה למשות את התיבה מן המים, ולכן שלחה את אמתה בלבד.¹⁰ וכאשר פתחה את התיבה, גילתה בה תינוק.

נראה שכל זמן שהתיבה הייתה סגורה, התינוק הקטן לא בכה. אולי בשל החושך בתיבה או בשל נענוע עדין שלה על ידי הגלים בקצה היאור; אולי הוא פשוט ישן, או שלא היה לו די אוויר כדי לצעוק. אלא שעם פתיחת התיבה הוא נבהל כנראה, ואולי חש בסכנה הפתאומית שתבוא עליו כאשר התגלה, ואז החל לבכות. ובת פרעה? מיד הבינה שזהו ילד עברי והרהרה כיצד להציל אותו מפני אביה הזועף, ובעיקר אם להכניס בסוד העניינים את יתר נערותיה שהזהירו אותה, לאמור (על פי סוטה יב ע"א; שמ"ר א, כג): כיוון שראו אמהותיה שביקשה להציל את משה, אמרו לה: גבירתנו! מנהגו של עולם – מלך גזור גזרה, אם כל העולם כולו אין מקיימים אותה, בניו ובני ביתו מקיימים אותה – ואת עוברת על גזרת אביך!

ואולם בת פרעה שלחה, כאמור, את אמתה: "ותשלח את אמתה ותקחה" (שמ' ב:ה); לי נראה שאמה זו הייתה אחת מנערותיה ששוכנעה לשתף עמה פעולה. אמה זו נהפכה כביכול לזרוע המוארכת והמבצעת את פעולת ההצלה המחתרנית של בת פרעה. וממש בו ברגע, קודם שהתפתח ויכוח נוסף בינה לבין הנערות נאמנות פרעה, הופיעה מרים עם הצעתה המציאותית, וכך פתרה לבת פרעה את הבעיה, כאילו בדרך טבעית

⁷ אמר ר' יהודה בר זבינא: שהלך בעצת בתו (סוטה יב, א; שמ"ר א, יט).

⁸ לפי האגדה, התינוקות ניצלו וניזונו בצורה על-טבעית, ראה בהמשך את הקטע מן האגדה.

⁹ הלוא פרעה ציווה "ליאור תשליכהו" (שמ' א:כב).

¹⁰ "אמה" – יש המסבירים שזרועה של בת פרעה התארכה להוציא את התיבה מן המים, מאחר שנערותיה לא מיהרו למלא אחר פקודתה (סוטה יב ע"ב).

ופשוטה. מרים לא דיברה גבוהה-גבוהה על רחמים או הצלה או על גזרות גורליות, אלא יעצה לבת פרעה למה תינוק כזה זקוק ברגע זה: למינקת.

הכול התקיים כמו לפי תסריט מתוכנן: בניית התיבה, הנחתה בין קני הסוף, הצבת מרים לפקח על מהלך העניינים, אולי מתוך חיזוי מראש שהתינוק ייאסף על ידי מישהי/ו.

ונחזור כאן על שאלתנו: מה היו המניעים של הנשים שהיו מעורבות בהצלת חיי התינוקות? לשם כך נעלה שוב את דמותן של שפרה ופועה ומעמדן בסיפור האור: הן פעלו ממניעים אנושיים ולאומיים בהצילן רבבות תינוקות עבריים ממוות בטוח, ואילו יוכבד ומרים הצילו נפש אחת בישראל – את משה הבן, האת. כלומר מניעיהן היו בעיקר משפחתיים, בבחינת "כל המציל נפש אחת".¹¹

אבל בת פרעה פעלה ממניע כפול: מתוך רחמים על ילד חסר ישע הנמצא בסכנת מוות, כלומר מניע הומאני-מוסרי מחד גיסא ומניע מרדני-לוחמני נגד אביה האכזר כהחלטה עצמאית ונועזת מאידך גיסא. כל הסיפור המרתק שופע אומץ אדיר, תחבולה מחשבתית-מובנית וחכמת נשים כי רבה.

פרופ' מרים גיליס-קרליבך

ראש מכון קרליבך, המחלקה לתולדות עם ישראל

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹¹ אמנם יוכבד בחושה האימהי ומרים המחוננת בחוש נבואי והאור שמילא את הבית עם היוולדו העידו על ייחודו של משה לעתיד לבוא, ועם כל זה באותה עת הוא לא היה ייחודי בתוך חברה, אלא היה בן אחד למשפחה.